

UDK:808.5

Umida OTAYAROVA,

"Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti dots.v.v.b, PhD

E-mail:umida.bolibekovna@gmail.com

NamMQI dotsenti P.Batirova taqrizi asosida

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA KA'BA TASVIRINING BADIY TALQINI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Alisher Navoiy g'azallarida Ka'ba obrazining badiiy talqini tahlil etiladi. Shoirning diniy-falsafiy qarashlari, tasavvufiy tushunchalari va ilohiy ishq timsoli sifatida Ka'ba obrazining badiiy ko'rinishlari bayon qilinadi. Navoiyda Ka'ba nafaqat muqaddas maskan, balki qalbdagi Haq nuri, ishqning yakuniy manzili sifatida tasvirlanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Ka'ba, tasavvuf, ishq, g'azal, ramziy ma'no, qalb, ilohiylik.

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE IMAGE OF KAABA IN THE GHAZALS OF ALISHER NAVOI

Annotation

This article analyzes the artistic interpretation of the Kaaba image in Alisher Navoi's ghazals. The poet's religious-philosophical views, Sufi concepts, and artistic representations of the Kaaba as a symbol of divine love are examined. In Navoi's works, the Kaaba is portrayed not only as a sacred place but also as the light of Truth in the heart and the ultimate destination of love.

Key words: Alisher Navoi, Kaaba, Sufism, love, ghazal, symbolic meaning, heart, divinity.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА КААБЫ В ГАЗЕЛЯХ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация

В данной статье анализируется художественная интерпретация образа Каабы в газелях Алишера Навои. Раскрываются религиозно-философские воззрения поэта, суфийские концепции и художественное воплощение образа Каабы как символа божественной любви. У Навои Кааба представлена не только как священное место, но и как свет Истины в сердце, конечная цель любви.

Ключевые слова: Алишер Навои, Кааба, суфизм, любовь, газель, символическое значение, сердце, божественность.

Kirish. G'azal mulking sultoni mir Alisher Navoiyning "Xazoyin ul maoniy" devonida lirikada mavjud o'n oltita janrdagi she'r namularini uchratish mumkin. Shoir ularning har birida yuksan badiiy mahorat namoyish etadi. Bu she'rlarning eng salmoqlisi, albatta, g'azal janri bo'lib, mutaxassislarning qayd etishicha, "Xazoyin ul maoniy" tarkibidagi har bir devonga 650 tadan, jami 2600 ta g'azal jamlangan. G'azallarda turli badiiy vositalar, lirik san'atlar vositasida yanada badiiylilik kasb etib, she'rning musiqiylikini ta'minlab bergan. Ana shunday badiiy san'atlardan biri talmeh san'ati bo'lib, bu san'atdan shoirlar lirik qahramon holatini aniqlashtirishda, o'quvchiga tushunarli qilishda foydalanishgan. Navoiy ijodida ham talmeh san'ati yetakchi hisoblanib, ko'plab diniy-tasavvufiy tushunchalar bilan ifodalangan. Xususan, Ka'ba bilan bog'lik baytlar orqali shoir insonning ma'naviy olamini, qalb go'zalligini, ilohiy muhabbatni mahorat bilan ifodalaydi. Ushbu maqolada Alisher Navoiy g'azallaridagi Ka'ba badiiy timsolining ramziy, tasavvufiy va ruhiy talqinlari tahlil etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tasavvufiy tafakkurga ko'ra Ka'ba Allohning uyi sifatida e'tirof etiladi. Ammo shu bilan birga Ka'ba mo'min kishining qalbida yashaydigan Haq nurining jilvalanishidir. Shu bois so'fiy shoirlar o'z asarlarida ko'p bora Ka'ba timsolini qo'llaydilar. N.Komilov, G'.Karimov, B.Valixojayev, M.Muhiddinov, D.Salohiy kabi navoiyshunos olimlar tomonidan shoir g'azallari tahlil etilib, sharhlar bitilgan va Ka'ba bilan bog'liq baytlarning zo'riy va botiniy ma'nolari xususida fikr yuritilgan. "Istiqlol davri o'zbek navoiyshunosligi" kitobining 28-jildida Olimjon Davlatovning "Alisher Navoiy she'riyatida qur'on oyatlari va hadislar" nomli monografik tadqiqoti keltirilgan bo'lib, ushbu kitobda muallif Navoiy g'azallarining tahlili asosida Ka'ba

bilan bog'liq ma'lumotlarni keltiradi. Jumladan, "G'aroyib us-sig'ar"ning 6-g'azali tahlil etiladi:

Ne uchun kiymish qaro haryon solib jaybig'a chok,
Furqatingdin Ka'ba gar qolmaydurur motam aro'!

"Johiliyat zamonida butxonaga aylangan Ka'ba haq din kelgandan keyin yana imon va islom ahlining qiblasiga aylandi. Uzoq asrlar davomida mushriklarning botil aqidasi dastidan xor bo'lgan bu muqaddas makon yana yagona Allohga topinuvchilar uchun ziyoratgoh bo'ldi. Bu izzatni unga qaytarib bergan Ka'ba har yili haj mavsumida qora matodan kisva – ka'bapo'sh bilan yopinib, haj amallari tugagandan keyin kisvaning yechib olinishini, qaysidir ma'noda Ka'baning unga azizlik maqomini qaytarib bergan payg'ambarimizning firoqida aza tutganiga ham yo'yish mumkin" deya izohlaydi. [O.D] Xuddi shu bayt Karomat Mo'llaxo'jaeva tomonidan quyidagicha tahlil etiladi: "Bu baytda manzaralar ifodasi vositasida aytilayotgan fikrlar payg'ambarimizning Makkadan Madinaga qilgan hijratlari bilan bog'liq. Ma'lumki, payg'ambarlikning o'n uchinchi yilida payg'ambar s.a.v. Makkadan Madinaga hijrat qilganlar. Baytda ushbu hodisani tashxis san'ati orqali ifodalar ekan, shoir Ka'batullohning rangi va shakliga e'tiborni qaratadi, ya'ni: "Agar Ka'ba sendan (Rasulullohdan – K.M.) ayrilgani uchun motam tutmayotgan bo'lsa, nega u qora – motam libosini kiyib, yoqasini chok-chok etgan". Baytdagi Ka'ba timsolini ramziy-so'fiyona mazmundagi "ko'ngil" ma'nosi bilan bog'lab tushunganda, Rasululloh bilan birga hijrat qilib ketolmay qolib ketayotgan kishilar, shu bilan birga, qaysi zamonu makonda yashamasin, uning hajrida o'rtangan oshiqlarning, jumladan, shoirming ham qalb o'rtanishlari o'z aksini topganligini his etish mumkin".[K.M. 30]

Shuningdek, “G‘aroyib us sig‘ar”ning 67-g‘azalida tilga olingan “Ka‘bani maqsud” jumlasini ham O.Davlatov tomonidan ilmiy jihatdan mukammal tahlil etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuni yoritishda ilmiy manbalarga tayangan holda analiz va sintez, induktiv va deduktiv ilmiy metodlar, shuningdek, mantiqiylik, izchillik, tarixiylik kabi ilmiy tamoyillardan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama. Alisher Navoiy ijodida tasavvufiy-irfoniy baytlarning mazmun-mohiyati islomiy tushunchalar yordamida ifodalanadi. Shoirning “Xazoyin ul-maoniy” devoniga kiritilgan 2600 ta g‘azaldan ayrimlarining tahlili orqali fikrimizni dalillaymiz.

“Suyub ko‘rma Ka‘bani, agar Haq joyi,
Agar dili toza bo‘lsa, anda ham Haq.”

Yuqorida keltirilgan baytda shoir Ka‘bani har bir mo‘minning qalbida yashaydigan Haq nuri sifatida ifodalaydi. Ya‘ni shoir zohiriy Ka‘bani emas, balki qalbni poklashni ustun qo‘yadi. Chunki tasavvufda haqiqiy Ka‘ba bu – qalbdur. Dilni Haqqa loyiq joyga aylantirish, uni poklash, nafs istaklaridan tozalash eng yuksak ma‘naviy bosqich sanaladi.

Yana bir baytda ham shoir xuddi shunday g‘oyani ilgari surib, yor manzili yurakda, ammo uzoq masofa bosib Ka‘baga borishga ajablanarli, deydi:

Yorning manzili jon ichrayu sen ani tilab,

Azimi Ka‘ba, ajab qat‘i masofatdur bu. [Badoe’ ul-vasat, 513]

Shuninndek, Navoiy ijodida Ka‘ba ishqning yakuniy manzili, ya‘ni ma‘shuq huzuriga yetishish timsoli sifatida ham ifodalanadi. Unga ko‘ra, ilohiy ishqqa duchor bo‘lgan har bir oshiq Ka‘baga intilishi, haj safariga yurak bilan yo‘l olishi kerak:

Har kurayi dil qiblasidur Ka‘bai do‘st,

Har sufi u yo‘lda xarobatda safar qilur.

Bu yerda “Ka‘bai do‘st” – ya‘ni do‘st (Alloh yoki ma‘shuq) Ka‘basi qalbning qiblasini sifatida talqin qilinadi. Bu timsolda shoir ilohiy ishqning yo‘li, oshiqning qalb holati va manzili haqida so‘z yuritadi.

Navoiy Ka‘ba tasvirini zohiriy shakldan ko‘ra botiniy ma‘noda talqin qiladi. Shoirga ko‘ra, zohiriy Ka‘baga yetishish oson, ammo qalbni Haq maskani qilish nihoyatda mashaqqatli va sabr talab qiladi. Shu bois u, ba‘zan, Ka‘baga borishni emas, qalbni pok tutishni afzal ko‘radi:

Ka‘baga bordim, dilem Ka‘baga yetmay turur,

Ko‘nglim o‘lmish, xud jo e‘tibor yo‘q ul yurtga.

Bu baytda Ka‘baga zohiran borish tasvirlanadi, ammo ruhiy tayyorgarlik yetarli bo‘lmagan sababli u yerda Haq nurini ko‘ra olmaydi. Bu esa tasavvufdagi “botiniy yetuklik” g‘oyasini ifodalaydi. Keyinchalik Bobomurod Mashrab ijodida ishqsiz Ka‘baga borib bo‘lmashligi “Yorsiz ham bodasiz Makkaga bomoq ne kerak, Ibrohimdan qolgan u eski do‘konni na qilay?” tarzida bayon etiladi. Ya‘ni ko‘ngli ilohiy ishq bilan poklanmagan kishi uchun Ka‘ba Ibrohim qurgan uy xolos. Unday inson Makkada Haq nurini ko‘rolmaydi.

Tasavvufda Ka‘ba va xarobat timsollari ko‘pincha qarama-qarshi ramzlar sifatida uchrasa-da, Navoiy ularni bir

Quyida shoir g‘azallaridagi Ka‘ba tasvirining to‘rt devon tarkibida qo‘llanilishi keltiriladi:

butun yo‘l sifatida ko‘radi. Ya‘ni xarobat – nafsdan voz kechish, Ka‘ba esa – ma‘naviy poklanish manzili:

Goh Ka‘bani ayladur ko‘ngil makon,

Goh xarobat ichra topgay ul nishon.

Bu fikr orqali shoir insonning botiniy sayohatini – nafsni yengish, qalbni poklash, va ilohiy haqiqatga yetishish jarayonini obrazli ifodalaydi.

Shoirning hayoti haqidagi ma‘lumotlarga ko‘ra Hazrat Navoiy bir necha marotaba Ka‘baga borishga ahd qilganlar, ammo mamlakat tashvishlari-yu xalq dardi bilan yashagan shoir bu niyatiga yeta olmaydilar. Shoir quyidagi g‘azalda ushbu maqsadini bayon etadi (mazmunni ochib berish maqsadida g‘azalni to‘liq keltiramiz):

Gar yana bir qatla o‘z vaslingga yetkursang meni,

Istasam hajring, bihildurmen gar o‘ltursang meni.

Ul eshikdin kirgum uy toshini itdek aylanib,

Bu eshikdin tosh ila yuz qatla gar sursang meni.

Qolg‘usi bir dog‘ ko‘yungda kulumdin yodgor,

Yozg‘urib hijron gunohi birla kuydursang meni.

Orzudur ostoning tufrog‘ida o‘lmakim,

Toza jon topqum, gar ul tufroqqa topshursang meni.

Garchi jurmum ko‘p, xusho ul jurmkim, tahqiq uchun

So‘rg‘ali gah-gohi o‘z qoshingga keltursang meni.

Tarki jon ettim, boshim bo‘lg‘usiyu ul oston,

Sen bilursen, lutf qilsang, xoh yozg‘ursang meni.

Ka‘bai ko‘yiga yuz qo‘ydum, bu yo‘ldin yonmag‘um,

Ey Navoiy, har nechakim yo‘ldin ozg‘ursang meni.

[Badoe’ ul-vasat, 612]

Shoir Ka‘baga borib, u tosh atrofini it kabi aylanishni istaydi va yo‘lda maqsadiga yetadi. Bu yo‘lda ahd shunchalar kuchliki, har qancha da‘vat etsalar ham ahdidan kechmaydi.

Hazrat Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” devonida Ka‘ba bilan bog‘liq baytlar 47 o‘rinda uchraydi. Bu timsol Navoiy ijodida zohiriy va botiniy ma‘nolarda qo‘llanib, shoir badiiy maqsadini ochib berishga xizmat qiladi. Masalan, “Badoe’ ul-vasat”ning “...kerak” radifli (332) g‘azalida Ka‘ba o‘z ma‘nosida musulmonlarning ziyoratgohi sifatida tasvirlanadi:

Ka‘bada nokom ila din ahlig‘a yo‘q juz nifoq,

Dayr ichinda kofiri bebok xud komim kerak.

Yoki quyidagi baytda ham ayni shu ma‘noda qo‘llaniladi:

Navoiy Ka‘bai maqsud sari gar qadam qo‘ysang,

Tajarrud basdurur hamrohingu beto‘shalig‘ zoding.

Navoiy shunday go‘zal tashbexlar qo‘llaydiki, shoirning badiiy topilmasiga hayratlanishdan o‘zga chora qolmaydi:

To xayoling ko‘z dadur, ko‘z uyi go‘yo Ka‘badur

Kim, turub atrofidin kirpiklarim aylar namoz.

[Favoyid ul-kibar, 216]

Ka‘ba toshining qoraligi-yu musulmonlarning atrofida ibodatda ekanligi ko‘z va kipriklariga o‘shatilib, talmeh va tashbehni bir baytda keltiradi.

G‘aroyib us-sig‘ar	Navodir ush-shabob	Badoe’ ul-vasat	Favoyid ul-kibar
6-g‘azal	12-g‘azal	12-g‘azal	209-g‘azal
67-g‘azal	59-g‘azal	173-g‘azal	216-g‘azal
117-g‘azal	114-g‘azal	295-g‘azal	329-g‘azal
196-g‘azal	184-g‘azal	311-g‘azal	357-g‘azal
259-g‘azal	200-g‘azal	332-g‘azal	402-g‘azal
294-g‘azal	278-g‘azal	345-g‘azal	435-g‘azal
370-g‘azal	321-g‘azal	364-g‘azal	588-g‘azal
440-g‘azal	347-g‘azal	420-g‘azal	647-g‘azal
534-g‘azal	384-g‘azal	448-g‘azal	
	396-g‘azal	501-g‘azal	

	398-g'azal	513-g'azal	
	417-g'azal	612-g'azal	
	501-g'azal	621-g'azal	
	577-g'azal	650-g'azal	
	606-g'azal		

Xulosa. Alisher Navoiy g'azallarida Ka'ba obrazining badiiy talqini chuqur falsafiy va ruhiy mazmunga ega. Shoir bu timsol orqali nafaqat islomiy e'tiqodni, balki tasavvufiy haqiqatni ham ifodalaydi. Ka'ba – ishqning manzili, qalbning qiblati, Haqqa yetishish timsoli sifatida talqin etiladi. Bu

obraz Navoiy ijodining murakkablik va yuksak badiiyatini yaqqol ko'rsatadi. Shu tariqa, Navoiy Ka'ba orqali insonning ichki tozalik sari qilgan sa'y-harakatini badiiy shaklda ifodalagan.

ADABIYOTLAR

1. Navoiy, Alisher. G'azaliyot (Devoni Fano). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
2. Sirojiddinov, Sh. Alisher Navoiy va tasavvuf. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Qayumov, A. Alisher Navoiy: shoir va mutafakkir. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
4. Gulomov, N. Tasavvuf va badiiy tafakkur. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2007.
5. Chittick, William C. Tasavvuf: Ichki haqiqatni izlash. (O'zbek tiliga tarjima). – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
6. Eshonqulov, M. Navoiy asarlarida diniy-falsafiy ramzlar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.